

Archeologické rozhledy

XXXI • 1979

ISSN 0323-1267

ACADEMIA • PRAHA

GEODETICKO-TOPOGRAFICKÝ PRŮZKUM ZANIKLÉ STŘEDOVĚKÉ VSI OSTROV (K. O. JEDOMĚLICE)

ZDENĚK SMETÁNKA, *Praha, AÚ* - JAN KLÁPŠTĚ, *Most, AÚ*
- JULIE RICHTEROVÁ, *Praha, MMP*

1. Cíl průzkumu

Obecným cílem geodeticko-topografického průzkumu je zachycení půdorysu zaniklé středověké vsi jako celku, jejích jednotlivých objektů a zpravidla i vztahu vsi k nejbližšímu zázemí. Zatímco představu o jednotlivých objektech můžeme poměrně snadno čerpat z archeologického výzkumu, zůstává v současnosti nereálný archeologický výzkum, jenž by získal dostatečný počet celých půdorysů vsí. Především proto vyhledáváme takové lokality, kde vlivem řady místních faktorů je půdorys středověké vsi zachován na povrchu terénu v dostatečně čitelném reliéfu. (Podrobněji jsou podmínky tohoto přístupu vyloženy v práci *Klápště-Smetánka 1979*.) Volba lokality Ostrov (k. o. Jedomělice, okr. Kladno) pro zaměření, zpracování a pro tuto publikaci je ovlivněna několika skutečnostmi. Archeologický výzkum i geodeticko-topografický průzkum byl dosud soustavněji rozvíjen v oblasti Slánska a na Černokostecku. Zatímco na Černokostecku lze sledovat problematiku půdorysů vesnic 13. stol., tkvících ještě dispozičně ve starší tradici vázané důsledně na přírodní faktory, na Slánsku jsou příznivé podmínky ke studiu typů normativních, spojených svými počátky se změnami přinesenými 13. stoletím. To byl důvod ke geodeticko-topografickému průzkumu a posléze i k archeologickému výzkumu na lokalitě Svídna (k. o. Drnek, okr. Kladno) a s tímto záměrem souvisí i práce provedené na Ostrově, tvořící do značné míry srovnávací lokalitu ke Svídne. Stejně jako Svídna je Ostrov pro geodeticko-topografický průzkum výhodný zejména proto, že díky umístění na ploše, kde je dostatek opukového stavebního materiálu, jsou reliéfní relikty dobře zachované. A konečně Ostrov představuje v řadě dosud známých půdorysných typů nový typ, vázaný ještě navíc na tvrz s hospodářským dvorem, s nímž vytváří působivý krajinný celek.

2. Historie průzkumu lokality

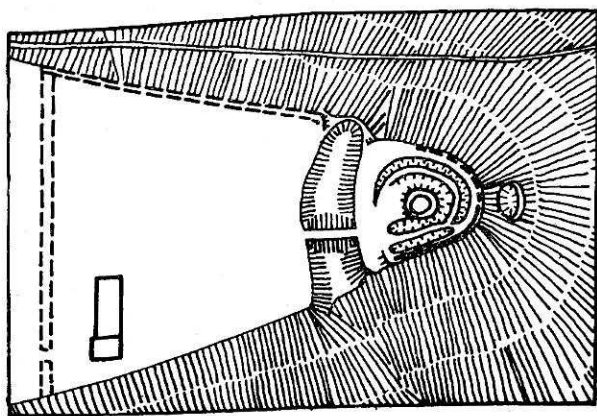
Výrazná ostrožna se zřetelnými reliéfními stopami způsobila, že lokalita neunikla pozornosti již v 19. stol. Navštívil ji už *F. A. Heber (1849, 69)*, který na ní postřehl různé povrchové relikty. Jako o hradisku u Jedomělic se o ní zmiňuje *J. E. Vocol (1868, 431)*, ale znal ji patrně jen z ústního podání *F. K. Miltnera* a tudíž i jeho informace jsou velmi neurčité. Stejný pramen posloužil i *J. L. Píčoví (1891, 377)*, a proto ani on nemohl postihnout celkový význam lokality. Pravděpodobně ani *J. L. Píč* totiž lokalitu nerevidoval, to učinil až místní znalec *F. Velc (1904, 167—168)*, který pořídil poměrně přesný plánec situace na ostrož-

ně (obr. 1). Ve svém popisu sice mluví o hradišti, ale cituje i *A. Sedláčka* (1890, 150), který lokalitu označuje správně jako tvrz, k níž patřila vesnice. Poloha vsi zůstala ještě dlouho neznáma vzhledem k překrytí vegetací. Nověji se o lokalitu zajímala v rámci širších sídelně-historických souvislostí *J. Richterová* (1972), která její přibližnou polohu určila pomocí josefského a stabilního katastru, uvádějících pomístní jména Ostrov — Bory a „Kostrower weeg“. Přesné lokalizaci zabránil však hustý vegetační pokryv; registrovány mohly být jen výrazné pahorkovité výsypky novodobých malých soukromých dolů na uhlí, které se nalézají i v areálu lokality. V r. 1972 po vyčištění části lesa a s pomocí lesního personálu určil polohu vsi a tvrže *Z. Smetánka*, který ji v r. 1973 ve spolupráci s ing. *M. Šimanou* zaměřil. Revizi lokality a zaměření některých nově zjištěných detailů provedli v r. 1978 *J. Klápště* a *Z. Smetánka*. Lokalita je natolik charakteristická a dobře zachovaná, že by měla být vložena do seznamu chráněných památek.

3. Lokalizace a přírodní prostředí

Zaniklý Ostrov se nachází v Z části katastrálního území Jedomělice na parcele č. 1168, blíže hranice k ú. Mšec. Lokalizace na ZM 50 12 — 12 Louny je pro střed vlastní tvrže 10 mm od J okraje sekce a 400 mm od Z okraje sekce. Určení zájmové plochy je provedeno na výřezu z mapy 1 : 50000 (ZM 50), připojeném na elaborátu geodeticko-topografického průzkumu. K poloze se v současné době vztahují pomístní jména Ostrov, Vostrov, V ostrově.

Tvrz se dvorem ležela na poměrně vysokém ostrohu (max. výška je 422 m n. m.), vybíhající směřem k V. Ze S není ostroh obtékán pravidelnou, ale spíše jen periodickou a slabší vodotečí, na J protéká dosti vydatný potok, kolem něhož jsou v údolí zamokřené louky. Na úpatí ostrožny v těsné blízkosti zaniklé vsi se nachází pramen. Ves ležela v údolní nivě pod hrotem ostrožny, tedy V od tvrže, ve výšce 377 až 384 m n. m. Celé území bylo původně zalesněno buči-

Obr. 1. Tvrz a hospodářský dvůr na + Ostrov (k. o. Jedomělice, o. Kladno). Zjednodušeno podle *F. Velce* 1904. (Plánek přibližně orientován, základna obrázku přibližně 111,4 m.)

nami, které jsou v současné době na ústupu a převládá jehličnatý les různého stáří. V zájmovém území převládají slínovce (opuky), výjimečně se vyskytují výchozy pískovců. Půdní vrstva je velmi mělká.

4. Metoda zobrazení

Terénní reliéf jednotlivých objektů je zřetelný, ale zároveň dosti nízký. Původní zdivo se rozpadlo do poměrně plochých destrukcí, v nichž jen místy zůstal zřetelný vlastní průběh koruny zdiva. Při volbě způsobu zobrazení bylo nutno vzít v úvahu i skutečnost, že terén lokality je rozdělen na dvě různé části. Zatímco vlastní ves je položena v nepřilíši členité až ploché údolní nivě potoka, druhá část lokality, tvrz a hospodářský dvůr, se nachází v poloze vysoce převýšené nad vsí. Vzájemný vztah těchto částí lze vyjádřit jedinečně pomocí vrstevnic. Vlastní objekty vsi a většina objektů tvrze již nejsou dobře vyjádřitelné vrstevnicemi, a pro zachycení jejich situace bylo zvoleno lineární ohraničení přerušovanou čarou, doplněné šrafováním, rozlišujícími negativní a pozitivní tvary objektů. Na originálním plánu (Sbírka plánů AÚ ČSAV Praha č. 516/4a) je vedle geomorfologie terénu a archeologických objektů zachycena i novodobá komunikační síť a lesní průseky. Plán publikovaný v příloze (obr. 2) je pro lepší zřetelnost poněkud upraven. Ponecháváme na něm recentní komunikační síť, která trvale poznamenala terén lokality a místy přetíná i archeologické objekty. Lesní průseky jsou jako příležitostný a proměnlivý zásah vypuštěny. Všechny ostatní prvky původního měření jsou na publikovaném plánu ponechány. Plocha obvodového zdiva a věžové stavby na tvrzi stejně jako plochy destrukcí ve vlastní vsi jsou navíc vytečkovány tak, aby nebyly znejasněny šrafy. Tento postup si vyžaduje nutnost publikování jednobarevného tisku, originál je dvoubarevný. Podrobné technické údaje obsahuje „Technická zpráva o měřičských pracích provedených v prostoru ZSO Ostrov v k. ú. Jedomělice, okr. Kladno v r. 1973“ ze dne 12. 6. 1973, jejímž autorem je ing. M. Šimana (uložena v archivu AÚ ČSAV, Praha).

Při práci s plánem nelze zapomínat na to, že vzhledem k nízkému reliéfu objektů musela být pro situační zaměření rozhodující pata destrukcí. Průběh koruny zdiva nebyl vždy plně zřetelný, znejasňovaly ho i vegetační poměry. Z obou skutečností plyne určitá zákonitá schematizace dokumentovaných detailů. Nejvíce musela být schematizována situace objektů 22 a 23; zkreslení vznikající sledováním pat destrukcí se nejzřetelněji projevuje na ploše dvorku mezi objekty 23 a 24, který se jeví nadměrně úzký. Některé drobné doplňky zjištěné při revizi 30. 10. 1978 byly do plánu zakresleny: vnitřní dělení objektu 24, koruna zdiva v objektu 27. Ostatní nově zjištěné detaily zachycujeme ve slovním popise. Jako neprůkazné se naopak projevilo dělení mezi objekty 19 a 20, a proto bylo vypuštěno. Na publikovaném plánu jsme zavedli doplňující značku pro středověké komunikace, běžně používanou v sídelně geografické literatuře (půloblouček; cf. např. *Denecke 1969*).

5. Popis terénních reliktů

Povrchové reliéfní reliktů na lokalitě se sice již při zběžném pohledu seskupují do určitých větších celků, ale při popisu postupujeme podle jednotlivých objektů. Předcházíme tak, pokud to je vůbec možné, smíšením základního popisu pramene s jeho interpretací. Metrické údaje uvádíme pouze tehdy, nejsou-li odvoditelné z plánu či jsou-li naprosto nezbytné pro charakteristiku objektu.

Objekt 1: Prohlubeň až —60 cm; objekt patrně středověký, funkce neurčitelná.

Objekt 2: Z val; zřejmě kamenná destrukce, na povrchu vystupují opukové kameny. Výška 40 až 60 cm.

Objekt 3: S val; kamenná destrukce nižší než Z val (zčásti zřejmě spadlá po svahu). Na povrchu opukové kameny a místy i zřetelné stopy opukové zdi, jejíž líc však není možno identifikovat. Výška 30 až 50 cm.

Objekt 4: Úsek, v němž se S val snižuje, je patrně svezen po svahu a napojuje se na hrázku uzavírající příkop ze S strany.

Objekt 5: Méně jasný zbytek destrukčního valu na J straně; větší část destrukce pravděpodobně spadla ze svahu. Místy zřetelné kameny, na úrovni objektu 6 náznak vnějšího líce; množství uvolněných kamenů ve svahu. Výška do 20 cm.

Objekt 6: Prohlubeň až do —80 cm; pravděpodobně je objekt 6 mladší než objekt 5.

Objekt 7: Jáma vhloubená do příkřeho svahu. Funkce nejasná — může být drobným lomem na kámen, který situován do míst proti vstupu do tvrze zároveň znesnadňoval přístup z boku.

Objekt 8: Vstupní partie do areálu tvrze. Rozšířená destrukce; situace patrně porušena. (Není vyloučeno, že vstup nebyl přímo na hraně, kde prochází recentní pěšina, ale poněkud severněji kde je ve valu zřetelné úžlabí.)

Objekt 9: Stavební objekt přibližně obdélníkovitého tvaru zřetelně rozdělený na dvě stejné části. J část je mírně zvýšena o 30 až 40 cm; S část je nižší, mírně zahloubená až —20 cm. Obrys objektu je vyznačen destrukčním valem, z něhož jsou na povrchu zřetelně viditelné kameny vytvářející řady. Výjimečně patrný náznak vnější líce. V SV části objektu odhalil vandalský zásah do zdi její líc.

Objekt 10: Příkop, který měl hrotité dno (vliv eroze vyloučen), hloubka 3 až 5 m.

Objekt 11: Destrukční val obvodové zdi tvrze o max. výšce 90 cm, na povrch zřetelně prořezají kameny.

Objekt 12: Čtvercovité stavení — věž, uprostřed destrukce o rozměrech 5 × 5 m prohlubeň zahloubená až —70 cm. Ve středu drobná vandalská sonda 50 cm hluboká, v jejímž profilu destrukce kamenů.

Objekt 13: Zřejmě drobný lom, který zároveň mohl přispívat k příznivějším obranným podmínkám tvrze. Objekt zahlouben do svahu, směrem k V val materiálu vyhozeného z lomu.

Tvary objektů 1 až 13 částečně vyznačuje válečka prapořitá (*Brachypodium pinnatum*).

Objekt 14: Obdélníkový objekt vymezený valem, z něhož nevyčnívají žádné kameny. Je umístěn na plošině vhloubené do svahu nad vsí, mimo její systém, ale při staré cestě.

Objekt 15: Dlouhý liniový val s kameny na povrchu není pravděpodobně středověkým reliktem.

Objekt 16: Menší lom neurčitého stáří, může být současný se vsí, neboť příkop tvořící recentní lesní hranici přes lom přechází.

Objekt 17: Dvojdílný obdélný objekt rozdělený střední příčkou na S a J část. Obě líce příčky zachovány, šířka zdi činí 50 cm. Obvod objektu lemuje nízký val, v němž zřetelné opukové kameny; výška valu 10 až 30 cm oproti okolí. V obou částech objektu deprese, hloubka v ose v J části —35 cm, v S části —70 cm. V S části nejsou v depresi pozorovatelné kameny, deprese v J části obsahuje množství kamenů.

Objekt 18: Čtvercovitý objekt vymezený destrukcí, na jejímž povrchu, zejména S a Z, vyčnívají kameny; místy zřetelná líce. Vnitřní plocha se svažuje k J a je nepatrně až —10 cm proláklá. Destrukce objektu je k S převýšena až o 60 cm, k J až o 120 cm.

Objekt 19: Výklenek mezi objekty 18 a 20 je na S uzavřen valem, z něhož nevyčnívají kameny. Vnitřní plocha je rovná, mírně se svažuje k J a končí terasovitou hranou.

Objekt 20: Dvoudílný objekt vestavěný ve směru podélné osy do svahu. S část je na S, Z, J a zčásti na V vymezena valovitým útvarem, z něhož vystupuje množství kamenů vytvářejících řady bez zřetelných líců; SZ roh destrukce je poněkud rozšířen. Proláklinu v S části vyplňuje mohutná destrukce. S část objektu je snad spojena s objektem 19, alespoň rozdělení zde není zřejmé. J část je vymezena destrukčním valem, z něhož vyčnívají kameny, ovšem v množství menším než v S části. Deprese J části objektu činí —20 až —40 cm, val je vzhledem k okolnímu terénu převýšen na bocích objektu asi o 40 cm, na J až o 70 cm. Společný val objektů 20 a 19 je na S převýšen o 70 cm, vnitřní plochy objektu 19 a S části objektu 20 jsou shodné na úrovni okolního terénu.

Objekt 21: J část výrazně pozitivní, s kameny na povrchu; převýšení až 70 cm. S část s obvodovým valem, uprostřed proláklina na úroveň okolního terénu; val 30 až 40 cm převýšený, na povrchu s kameny, které na Z vytvářejí řadu. Plocha Z od objektu 21 je na J ohrazena valem s vyčnívajícími kameny; val nedosahuje až k objektu 21, je přerušen. Výška valu 60 cm. Objekt je na S straně porušen cestou.

Objekt 22: Obdélníkovitý útvar na J straně výrazně pozitivní, s proláklinou —20 cm ve středu, na jejímž povrchu jsou kameny; celkové převýšení asi 50 cm. Část S vymezena valovým útvarem s kameny na povrchu, ve středu proláklina —20 až —30 cm, v proláklině jednotlivé kameny. Z stěna objektu 22 výrazně zvýšena proti vnitřku objektu i okolí, výška V valu proti okolnímu terénu je asi 70 cm.

Objekt 23: Obdélníkový objekt, jehož V stěna je společná s objektem 22. V JZ části výraznější pozitivní zvýšení, jinde vymezení valovitým útvarem, z něhož místy vystupují jednotlivé kameny. J čelo objektu 23 poněkud více vysunuto k J oproti objektu 22 (na plánu není vyznačeno). Vzhledem k sousední cestě je J čelo zvýšeno o 55 cm. Střední část objektu dělí příčka, u ní v SV rohu velký shluk kamenů. S od příčky výrazná proláklina —40 až —50 cm. Na S obvodu objektu mohutná destrukce s kameny převýšená 65 cm nad okolním terénem.

Objekt 24: Velký obdélníkovitý objekt s valovým vymezením, na povrchu valů množství kamenů. V J části náznak čtvercového útvaru uvnitř s vlastní proláklinou až —30 cm. Dále směrem k S větší prostor s depresí —20 cm, třetí prostor zahlouben —10 cm a čtvrtý až —60 cm proti Z stěně. Výška valu vzhledem k okolnímu terénu 60 až 70 cm.

Objekt 25: Výrazně pozitivní obdélníkovitý objekt vymezený valovými útvary s množstvím kamenů, na S straně náznak líce. Proláklina —30 cm, celkové převýšení na S 65 cm.

Objekt 26: Výrazný obdélníkovitý objekt vymezený na S, Z, J valovým útvarem, na němž patrný kameny: na V spíše terasová hrana, u ní však jednotlivé kameny. S část čtvercová s mírnou proláklinou, která je nejhlubší proti Z, až —50 cm. Výška valu asi 40 cm.

Objekt 27: Původně patrně obdélníkovitý objekt, porušený mladším lomem, tj. objektem 28. Zachována S část objektu, zejména jeho obě S nároží. Z valového útvaru vymezujícího S část vyčnívají zřetelné řádky kamenů zachovávací i líce, šíře zdi 60 cm.

Objekt 28: Svahový lom.

Objekt 29: Mírně zahloubená cesta, probíhající na stupni po úpatí vyšší terasy. Ve V části svého průběhu je zahloubena více; odbočujíc z ní jednotlivé větve na plochy mezi shluky objektů.

Objekt 30: Skalní výchoz (pískovec), pod ním pramen.

Objekt 31, 32: Jámy, zřejmě lomy.

Objekt 33: Pozůstatek novodobého dolování.

Členění lokality: Lokalita je výrazně dvojdílná, skládá se z tvrze a přilehlého hospodářského dvora (objekty 1 až 13) a z vlastní vsi. Tvrz se dvorem se nachází na ostrohu převýšeném nad polohou vsi zhruba 43 m, objekty vsi jsou od středu tvrze vzdáleny 140 až 220 m. Celková plocha tvrze a dvora činí asi 2250 m², vlastní tvrz zaujímá přibližně 405 m². Plocha vsi je jen o málo větší, 2461 m², ač její hospodářský provoz byl nutně rozmanitější a nepochybně i intenzivnější. Vzájemné spojení sídla feudála a vsi bylo komplikované, neboť muselo překonávat značný výškový rozdíl. Jistě bylo možné Z směrem, údolím stoupajícím při J patě ostrožny; vstup do sídla feudála je také orientován k Z. Tato pravděpodobná komunikace je zřejmě zničena recentní cestou. Kratší, ale značně strmá cesta vedla šikmo po S svahu ostrožny. Jejím pozůstatkem je pravděpodobně dosud užívaná pěšina navazující na zaniklou komunikaci, která tvořila osu vsi.

Sídlo feudála: Celá dispozice měla trojúhelníkový půdorys, odpovídající morfologii ostrožny. Na V cípu byla příkopem s hrotitým dnem oddělena přibližně kruhovitá plocha vlastní tvrze, ohražená zdí s obvodem asi 55 m. Ve středu ohražené plochy stála obytná věž; nelze rozhodnout, zda byla celokamenná, či zda na zdivu měla dřevěnou nástavbu. Druhá varianta je vzhledem k množství zachované destrukce pravděpodobnější. Ke tvrzi přiléhal hospodářský dvůr, ohražený zdí přetínající ostrožnu a zdmi probíhajícími při hranách bočních údolí. Čelní, tj. Z zeď zde byla ovšem podstatně silnější, jak svědčí její mohutná valovitá destrukce, nejmohutnější na celé lokalitě. Vstup na plochu dvora se nacházel v J části Z zdi, jeho pozůstatkem je zřejmě přerušení valové destrukce. Dnešní terénní situace je zakreslena novodobou pěšinou na hraně ostrožny. Umístění původního vstupu odsazeného od hrany, zachycuje ještě plánec *F. Velce* (1904, obr. 125 — zde obr. 1). Vstup na vlastní tvrz nemůžeme přesně určit, násep napříč přes příkop je nepochybně recentní. Na povrchu rozlehlé plochy dvora nezjišťujeme žádnou zástavbu kromě pozůstatků kamenného domu (objekt 9) v JZ cípu ostrožny proti vchodu. Destrukce domu je rozdělena na dvě části, z nichž S obdélníková je podstatně nižší. Tento rozdíl lze nejspíše vysvětlovat rozdílným stavebním charakterem obou částí. Zdivo J části bylo pravděpodobně vyšší, její čtvercový půdorys dovoluje uvažovat o možnosti interpretace jako špýcharu. Z tohoto hlediska je zajímavé umístění přímo proti vchodu do objektu, což podle *J. Škabrády* (ústní sdělení) mohlo mít i obranný důvod. Zatímco u J části předpokládáme výrazné použití kamene a případně dřevěnou nástavbu, u části S lze nejspíše uvažovat o dřevěné konstrukci na kamenné podezdívce. Představa zbývající ohražené plochy jako nezastavěné je krajně nepravděpodobná. Musíme zde počítat s řadou dřevěných staveb, po nichž ovšem nezůstávají reliéfní stopy. Hospodářský provoz dvora by se totiž bez nich nemohl obejít, nemohl by se soustřeďovat pouze v jednom domě. Komplex tvrz a těsně připojený dvůr představuje jeden z možných typů tohoto spojení, zachovaný zde v klasické podobě.

Zaniklá ves: Půdorys vsi můžeme klasifikovat jako jednostranný řadový typ. V řadě dlouhé 79 m zjišťujeme čtyři usedlosti přisazené čelem ke komunikaci. Obdobně jako v dalších známých případech není půdorys v tak čisté podobě, jak bývá rekonstruován retrogresivními analýzami novodobých kartografických pramenů. Na protější straně komunikace je izolovaně situována jedna usedlost, respektující osovou komunikaci, ale postrádající návaznost na systém protější strany. S otázkou půdorysu vsi úzce souvisí otázka parcelace usedlostí. Při rozboru se ukázalo, že jako indikátor parcelačních zákonitostí se nehodí plochy uvažovaných usedlostí. Rozdílná hloubka jejich dvorů je výrazem individuálních provozních nároků a nemusí být zákonitá. Projevilo se však, že šířka čela parcely v naprosté většině případů odráží zákonitosti původního vyměření. Nejzřetelněji je toto pravidlo patrné na nedaleké a v přibližně ve stejných podmínkách založené zaniklé vsi Svídna (k. o. Drnek, okr. Kladno; *Smetánka 1969*):

Svídna, usedlost	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
Šířka parcely	21	20,75	40,75	15,75	28,25	13,5	20	30	30	39	40	20	20	79
Modul	1	1	2	0,75	1,5	0,75	1	1,5	1,5	2	2	1	1	4

Již při zběžném pohledu na šířky parcel na Svídně pozorujeme opakování určitých sobě blízkých hodnot, byť s určitými nevelkými odchylkami. K odchylkám jistě přispívá i to, že hodnotíme rozměry destrukcí. V zásadě však je pravidelnost nepochybná, základním rozměrem je šířka parcely 20 až 21 m, ostatní rozměry jsou buď její přibližné podíly nebo násobky, jak lze zjistit z výše uvedené tabulky. Odlišný, i když méně jasný systém pozorujeme na rozměření Ostrova. Šířka parcely usedlosti I je pravděpodobně 26,5 m (od objektu 17 k objektu 20). Tento údaj není ovšem jednoznačný, neboť usedlost I má zcela jinou dispozici než usedlosti II až IV a mohla být i jinak orientována k osově komunikaci. Šířky parcel usedlostí II až IV zjišťujeme s menšími problémy, lze je proto srovnávat se Svídnou. Usedlosti II a IV mají čelo parcely široké shodně 22 až 22,5 m, parcely usedlostí III a V jsou užší, první měří 14,5, druhá 17,5 m. I když rozměření Ostrova postihujeme jen ve velmi přibližných rysech, je nepochybné, že jeho systém byl zcela jiný, než systém parcelace Svídný. Tento závěr je velmi cenný, vždyť počátky obou blízkých vsí lze klást zhruba do stejné doby.

Usedlosti: Na lokalitě jsou rozlišitelné tři základní typy zemědělské usedlosti. První typ, řadový, reprezentuje usedlost III, tvořená objektem 23 a přilehlým zřejmě průjezdním dvorem na Z straně. Pravděpodobně stejného typu je značně znejasněná usedlost V, jejíž zbytek je objekt 27 a která byla poškozena mladším lomem (objektem 28). Řadový, ale neprůjezdný typ usedlosti známe i ze Svídný (např. usedlosti I a II). Z vnitřního členění usedlosti III můžeme

rozlišit jednu příčku přibližně ve středu objektu, k níž na SV přiléhá kumulace kamenů, kterou by podle zkušeností ze Svídný (*Smetánka 1969*) bylo snad možno interpretovat jako zbytek pece. Vchod do objektu byl podle snížení destrukčního valu zřejmě ze Z strany z průjezdního dvora. Je-li naše interpretace povrchových reliktnů správná, potom znamená, že máme před sebou dům, jehož jizba nepřiléhá ke komunikaci, ale nachází se v zadní části domu a síň zaujímá střední nebo přední část; komoru totiž v reliktech nelze rozlišit. Bezpečně rozhodnout, zda máme před sebou dům dvoupřestorový (což nevylučujeme) nebo trojprstorový, bez archeologického výzkumu nemůžeme. Druhým typem usedlosti na Ostrově je usedlost obestavující dvůr ze tří stran, s vjezdem ze čtvrté strany. Vzhledem k terénní situaci při hlavní komunikaci je vjezd umístěn diagonálně z JV, nikoliv čelně, jak bývá obvyklé. Na S straně dvora je náznak menší průchozí branky. Tato dispozice, i když v detailu odlišná, je rovněž známa ze Svídný (usedlost III: *Smetánka 1969; 1974*). Ostrovská usedlost IV má na Z obdélkový objekt 26, v němž rozlišujeme dva výrazné prostory. Jejich funkci nedokážeme určit, ale přitom je pravděpodobné, že objekt měl spíše hospodářský charakter. Na S je situován poměrně mohutný přibližně čtvercový objekt 25. Zejména podle analogií ze Svídný uvažujeme o jeho interpretaci jako špýcharu. Na rozdíl od Svídný je ale předpokládán špýchar bezprostředně přisazen k sousednímu objektu 24. Ten vzhledem k celkové situaci usedlosti a své poměrně značné členitosti by mohl být objektem obytným. Bylo-li tomu tak, pak by i zde největší místnost — snad jizba — byla v zadní části usedlosti. Touto celkovou interpretaci si však nejsme jednoznačně jisti. V opačném případě by byl objekt 26 obytným, ale dvoupřestorovým, a objekt 24 rozčleněný do řady menších prostorů by měl hospodářský charakter. Kromě archeologického výzkumu by k řešení problému mohl přispět dodatečný průzkum geomagnetický, provedený s úspěchem i na Svídně (*Linington 1969*). Z důvodu velikosti a členění objektu se předběžně domníváme, že s větší pravděpodobností byl obytný objekt 24. Obdobné, i když méně zřetelné základní rysy jsou pozorovatelné i u usedlosti II, složené z objektů 21 a 22. Obestavění zde není úplné, zastavěna je pouze strana V a Z a uzavření je patrné na straně J. Na S není obestavění zřejmé, ale situaci znejasnila novodobá komunikace, která porušila S část usedlosti. Třetí typ reprezentuje usedlost I složená z objektů 17 až 20. Je to jedna z nejzřetelněji zachovaných usedlostí na lokalitě. Zároveň je to prvá známá česká usedlost ve tvaru L (do háku), jaké jsou např. z výzkumu *D. Šaurové (1971)* v Konůvkách. Za obytný dům považujeme objekt 20, v němž opět pozorujeme dvoupřestorové rozčlenění. Objekt 19 můžeme vzhledem k jednostrannému ohrazení valem na S straně považovat za jakousi kůlnu či přístavek, což je méně pravděpodobné, nebo za částečně ze dřeva konstruovanou vstupní část do objektu 20. Objekt 18 byl nejspíše špýcharem. Sousedí s ním zřetelný průjezd mezi objekty 18 a 17, směřující ke staré komunikaci. Objekt 17 pokládáme za pravděpodobnou hospodářskou část usedlosti, zřetelně rozdělenou do dvou prostor, z nichž S je oproti úrovni okolního terénu zahloubena o 40 cm. Pokud bychom někde v rámci zaniklého Ostrova uvažovali o podsklepení či prohloubení podlaží, mohlo by to

být pouze v tomto jediném případě. Skalnaté podloží, podobně jako na Svídňě (usedlost III: *Smetánka* 1974), nebylo příznivé ke hloubení sklepních prostorů. Neinterpretovatelný zůstává objekt 14. Je nejen příliš jednoduchý, ale zároveň se odlišuje i tím, že na něm nelze shledat žádné stopy kamenné destrukce. Zde, více než kde jinde, by rozhodnutí mohl přinést archeologický výzkum, ale zároveň předpokládáme, že na tomto místě by byl nejméně produktivní.

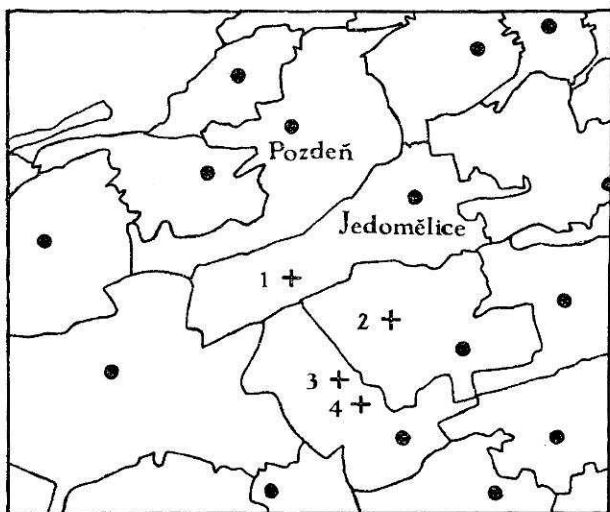
Shrneme-li výsledky interpretace jednotlivých objektů a jejich uspořádání do usedlostí, můžeme konstatovat, že dovedeme posoudit půdorys a typ usedlostí, což je z hlediska současného stavu dějin české středověké vesnice nepochybným přínosem. Poznání vnitřního členění je však možné jen v základních rysech, přesnější poznatky jsou vyhrazeny archeologickému či případně i geofyzikálnímu výzkumu. Veškeré určitelné rozměry usedlostí lze odvodit z přiloženého plánu. Pro první orientaci však uvádíme alespoň několik základních rozměrů. Usedlost III má maximální rozměry 12,5 a 25 m, usedlost IV 27,5 a 25 m, usedlost I 29 a 19 m. Destrukce domu v řadové usedlosti III zaujímá plochu 9×25 m, předpokládaný špýchar v usedlosti IV (objekt 25) 9×8 m a špýchar v usedlosti I (objekt 18) plochu $7,5 \times 7$ m.

Stavební technika vsi: Významnou roli při stavbě usedlostí hrál místní kámen — opuka. Alespoň u některých objektů nevyklučujeme celokamennou výstavbu. Pokud došlo k současnému použití dřeva k výstavbě stěn, měl kámen nepochybně rovnocennou úlohu, jak ukazuje mohutnost většiny destrukcí. Zdivo je konstruováno z opukových kamenů těžených ve vrstvách, takže je tedy zachována jistá pravidelnost, umožňující snadno lícování. Jako pojivo posloužila jílovitá hlína, malta nebyla nikde zjištěna. Domníváme se, že i případné dřevěné části usedlostí spočívaly na kamenné podezdívce. Šířku zdiva jsme zjistili pouze ve dvou případech, příčka v objektu 17 byla široká 60 cm, šířka obvodového zdiva v objektu 27 činila 70 cm.

Lomy: Kamenná výstavba vyžadovala otevření lokálních snadno komunikačně dostupných lomů. Problematické je ovšem odlišení lomů středověkých, sloužících výstavbě vsi, od stop novodobé těžby kamene. Za staré lomy můžeme nepochybně považovat objekty 7 a 13, související patrně s výstavbou tvrze, svým umístěním zároveň přispívající k jejím příznivějším obranným možnostem. Při stavbě tvrze a dvora se jistě uplatnil i kámen vytěžený z příkopu (objekt 10). S velkou pravděpodobností pro výstavbu vsi sloužily lomy v těsné její blízkosti na SZ (objekty 31 a 32). Nevyklučujeme ani středověké stáří lomu poblíž usedlosti I (objekt 16), která je zároveň nejvíce vzdálená od lomů obj. 31 a 32. Jednoznačně nedatovatelné jsou lomy obj. 28 a 6 a nevyložitelná zůstává i situace lomu, v němž se nachází objekt 14.

7. Datování zaniklé vsi Ostrov

Doba založení vsi není přesně určitelná, neboť se k ní nevztahují žádné písemné prameny a ani archeologické sběry na lokalitě neposkytly dostatečnou oporu.

Obr. 3. Zaniklé vsi v okolí + Ostrov (k. o. Jedomělice, o. Kladno), výřez z mapy katastrálních území. 1 + Ostrov, 2 + Hlína, 3 + Humniště, 4 + Svídna. Kresby M. Roubalové a R. Hajerové.

Nejstarší zpráva v písemných pramenech, spojovaná s Ostrovem, pochází z r. 1386 (LE II, č. 380, s. 224), avšak první bezpečná zmínka o vsi jako takové je až z r. 1395 (LE IV, č. 588, s. 424 — „... tota villa et incolis eiusdem...“). Poslední bezpečný doklad o ještě existující vsi přichází v roce 1435 (AČ XXVI, 146 „... super duabus villis, videlicet Ostrow et Diedomylicze...“). V listině z r. 1605 se připomíná pouze poloha „na Wostrowe“, v níž se hovoří jen o ladech a lesích (SÚA Praha, pracoviště Křivoklát, fond Smečno i. č. L 20, I 113, fol. 1—2). Uvedené údaje spolehlivě dokládají existenci vsi Ostrov mezi lety 1395 až 1435. Skutečné opory pro datování vsi může přinést jedině archeologický výzkum. První zmínka o vsi může být v našem prostředí i značně mladší než vznik sídliště. U Ostrova nepředpokládáme založení již ve 13. stol., ale spíše uvažujeme o spojitosti s pozdní fází kolonisace Slánské plošiny a podobně jako u Svídny předpokládáme založení v době kolem r. 1300 a případně i po tomto datu. Datování studovaného uspořádání lokality (za předpokladu současnosti nebo jen malého rozdílu v době vzniku tvrze a vsi) do plného 13. stol. by odporoval i typ tvrze, jejíž věžovitá podoba je podle T. Durdíka (1978) možná až v době kolem r. 1300 a spíše později. Ani přesná doba zániku není z dostupných pramenů odvoditelná. Víme, že ves existovala ještě r. 1435 a v r. 1605 byla pustá. Zanikla tedy někdy v tomto poměrně širokém intervalu. Ve 2. polovině 15. a na počátku 16. stol. zasáhla region, do kterého Ostrov přísluší, vlna pustnutí (Richterová 1972). S touto vlnou lze nejspíše spojovat i zánik Ostrova, při němž s ohledem na tvar katastrálního území hrály pravděpodobně určitou roli sousední vsi Jedomělice a menší měrou možná i Pozdeň (obr. 3).

Poznámka: V době tisku se podařilo díky doc. F. Markovi z PF UK v Praze provést měření standardním protonovým magnetometrem na ploše usedlosti IV. Tato měření prokázala, že interpretace objektu 24 jako objektu obytného je správná. Magnetická anomálie v J části

objektu 24 byla, jak ukázaly i vrty, způsobena přítomností vypálené hlíny z pece; tím byla lokalizována na obvyklém místě v přední části objektu jizba. Větší anomálie byla též naměřena na nevýrazném výstupku u cesty na J straně dvora usedlosti IV, mezi objekty 24 a 26. Také zde vrt prokázal přítomnost vypáleného materiálu. Na plánu není výstupek číslován jako objekt, dodatečně mu přidělujeme č. 34. Jeho interpretace nemůže být zatím zcela jednoznačná; jedna z možností je výklad výstupku jako izolovaně stojící chlebové pece. — Za průzné zprostředkování měření děkujeme IRB pro uplatnění geofyzikálních metod v archeologii.

Literatura

- Denecke, D. 1969: Methodische Untersuchungen zur historisch-geographischen Wegforschung im Raum zwischen Solling und Harz (Ein Beitrag zur Rekonstruktion der mittelalterlichen Kulturlandschaft). Göttinger geographische Abhandlungen 54.
- Durdík, T. 1978: K chronologii obytných věží českého středověkého hradu, *Archaeologia historica* II, 221—228.
- Heber, F. A. 1849: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser VII. Praha.
- Klápště, J. - Smetánka, Z. 1979: Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých osad, AR XXXI, v tisku.
- Linington, R. E. 1969: The prospecting campaign undertaken in Czechoslovakia in July—August 1968, *Prospezioni archeologiche* 4, 131—138.
- Piř, J. L. 1890—92: Archeologický výzkum ve středních Čechách, PA XV, 353—412.
- Richterová, J. 1972: Studie k dějinám smečenského panství v 16. a v I. polovině 17. století a k zaniklým osadám na jeho území. Diplomní práce na FFUK Praha (katedra archivního studia).
- Sedláček, A. 1890: Hrad, zámky a tvrze království Českého VIII. Praha.
- Smetánka, Z. 1969: Průzkum zaniklé středověké osady Svidna u Slaného, AR XXI, 618—625.
- 1974: Die Archäologie und das mittelalterliche Dorf in Böhmen (Rückblick, Gegenwart, Perspektive), *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 2, 121—127.
- Šaurová, D. 1971: Systematický výzkum zaniklé středověké vesnice Konůvky ve Slavkovsku, Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů, Uberské Hradiště, 169—183.
- Velc, F. 1904: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese slánském. Praha.
- Vocel, J. E. 1868: Právěk země České. Praha.

Z. Smetánka - J. Klápště - J. Richterová: *Geodetical-topographical survey of a deserted medieval village Ostrov*. The authors publish the plan of a deserted medieval village Ostrov (cadastral territory of Jedomělice, Kladno district, Central Bohemia) measured in detail. According to this plan, they evaluate the disposition of the site, the ground plan of the village, size and basic forms of singular farms and they discuss other objects preserved on the site. The site consisted of a small motte-and-bailey castle and of the village proper. A communication represents the axis of the village; four farms stood on one side of the communication while the fifth farm stood separately south of the communication. Dimensions of all objects may be ascertained from the plan (fig. 2). The village included a spring; a creek flows close to the village. Quarrying sites of which the majority must have served during building of the castle and village were identified within the site. The dating of the site may be only approximate without an excavation, as neither written sources nor archaeological evidence yield more precise data. The origins of the site may be sought in the period round 1300, its end may perhaps be connected with the desertion of villages observed in the region in question during 15th and the beginning of 16th centuries. The measuring and interpretation of the plan of the deserted medieval village Ostrov is a part of a longterm geodetical-topographical survey the results of which are being published gradually (Smetánka 1969; Klápště-Smetánka 1979).

(Translated by P. Charvát)